

การพัฒนาศักยภาพทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวและชุมชนท่องเที่ยวอ่าวปัตตานี จังหวัดปัตตานี

Development of tourism resources and community tourism Pattani bay Pattani Province

ชัยรัตน์ จุสปาโล^{1*}

¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร., สาขาวิชาบริหารธุรกิจ คณะบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยหาดใหญ่

¹ Assistant Professor Dr., Department of Business Administration, Hatyai Business School,
Hatyai University.

* Corresponding author, E-mail: chairat@hu.ac.th

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) เพื่อศึกษาทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวรอบอ่าวปัตตานี 2) เพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้จากผลงานวิจัยและนวัตกรรมที่มีความเกี่ยวข้องถ่ายทอดไปสู่ชุมชนบริเวณอ่าวปัตตานี โดยใช้วิธีการศึกษา การสำรวจแหล่งท่องเที่ยวแบบมีส่วนร่วมกับชุมชน การสัมภาษณ์เชิงลึก การประชุมระดมความคิดเห็น สังเคราะห์องค์ความรู้จากผลงานวิจัยและนวัตกรรมที่มีความเกี่ยวข้อง และการถอดบทเรียนความสำเร็จในการจัดการท่องเที่ยวจากชุมชนบักันใหญ่ไปสู่ชุมชนบริเวณอ่าวปัตตานี ผลการวิจัยพบว่า ทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวโดยชุมชนบริเวณอ่าวปัตตานี ประกอบ แหล่งที่ท่องเที่ยวที่เป็นชายหาด แหล่งเรียนรู้ป่าชายเลน แหล่งประวัติศาสตร์ โบราณสถาน แหล่งวิถีชีวิตประมงพื้นบ้าน ส่วนองค์ความรู้จากผลงานวิจัยและนวัตกรรม เกี่ยวข้องการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน การรวมกลุ่มของชุมชน พัฒนาแหล่งท่องเที่ยวและกิจกรรมการท่องเที่ยว การตลาด และการบริการเพื่อรองรับนักท่องเที่ยว

คำสำคัญ: การท่องเที่ยว ทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยว การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน

Abstract

This research aims to 1) to study the Pattani Bay tourism resources 2) to synthesize knowledge from research and innovation that is relevant for apply to the community in Pattani Bay. The Study to explore by tourism resources with the community, Depth interviews brainstorming meeting, synthesis of knowledge from research and innovation that is relevant, capture the lessons learned and success story in the management of community based tourism from baganyai community and also to apply the pattani community. The results showed that Pattani bay tourism resources compose a beach trip, forest resources, historical tourism resources, archaeological sites, folk lifestyle. Furthermore, The Knowledge from research and innovation related management CBT, the integration of the community, develop tourism resources and tourism activities, marketing and services for tourists.

Keywords: tourism, tourism resource, management community based tourism

บทนำ

กระบวนการพัฒนาศักยภาพตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555 - 2559) ได้มุ่งเน้นการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชนเพื่อเกิดความยั่งยืนตามแนวคิดการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ (Creative Tourism) ตามนิยามขององค์การยูเนสโก (UNESCO) นั้นหมายถึง การท่องเที่ยวที่มีจุดประสงค์สอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาให้ชุมชนนั้นๆ เกิดความยั่งยืน โดยมีการจัดกิจกรรมท่องเที่ยวที่สอดคล้องและสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ตลอดจนวิถีชีวิตในชุมชนในเชิงการเรียนรู้และการทดลองให้ได้มาซึ่งประสบการณ์ที่เป็นอยู่จริงในชุมชน นอกจากนี้ชุมชนจะต้องสามารถใช้การจัดการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์เป็นเครื่องมือในการรักษาความสมดุลระหว่างการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการท่องเที่ยวภายในชุมชนและผลประโยชน์ที่ชุมชนจะได้รับ ทั้งในรูปแบบที่เป็นผลประโยชน์ตอบแทนตามระบอบทุนนิยมและความยั่งยืนของการพัฒนาในชุมชน

การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน (Community Based Tourism) ถือเป็นการจัดการท่องเที่ยวที่ประชาชนในชุมชนมีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทาง แผนงาน และดำเนินงาน โดยฐานคิดที่ว่าทุกคนเป็นเจ้าของทรัพยากร และเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจากการท่องเที่ยว ความสำเร็จของการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนจึงขึ้นอยู่กับปัจจัยสำคัญ 3 ประการ คือ ทรัพยากรการท่องเที่ยวในชุมชน ความรู้และความสามารถในการจัดการท่องเที่ยวของคนในชุมชน และการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน การท่องเที่ยวโดยชุมชนจัดว่าเป็นการท่องเที่ยวทางเลือก โดยเป็นการท่องเที่ยวที่เน้นความสนใจของนักท่องเที่ยว (Focused/Niche Tourism) ซึ่งการท่องเที่ยวโดยชุมชนก็เป็นการท่องเที่ยวรูปแบบใหม่ที่ทำให้พฤติกรรมนักท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบการท่องเที่ยวจากท่องเที่ยวกระแสหลัก (Mass Tourism) เป็นการท่องเที่ยวเฉพาะตามความสนใจของนักท่องเที่ยว (Alternative Tourism) ทำให้กระแสการท่องเที่ยวเปลี่ยนแปลงจากการท่องเที่ยวในรูปแบบปกติทั่วไปในเส้นทางท่องเที่ยว หรือกิจกรรมการท่องเที่ยวรูปแบบใหม่ เมื่อมีการท่องเที่ยวโดยชุมชนจึงเป็นการท่องเที่ยวทางเลือกของนักท่องเที่ยว และเป็นเครื่องมือสร้างความเข้มแข็งของชุมชน (สุจิตราภรณ์ จุสปาโล, 2557)

อ่าวปัตตานี เป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์สูงแห่งหนึ่งของประเทศไทย เป็นแหล่งอาหารและขยายพันธุ์สัตว์น้ำ มีอาณาเขตพื้นที่ครอบคลุม 3 อำเภอของจังหวัดปัตตานี คืออำเภอหนองจิก อำเภอเมือง และอำเภอยะหริ่ง มีพื้นที่ประมาณ 74 ตารางกิโลเมตร พื้นที่บริเวณรอบอ่าวปัตตานีแห่งนี้มีประวัติศาสตร์ย้อนหลังยาวนานนับพันปี โดยเฉพาะประวัติศาสตร์ของปัตตานี พื้นที่บริเวณรอบอ่าวปัตตานีในตำบลบานา ตำบลตันหยงลุโละ และตำบลบาราโหม อำเภอเมือง และหมู่บ้านดาโต๊ะ ตำบลแหลมโพธิ์ อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี เคยเป็นเมืองท่าที่เก่าแก่ ที่เคยมีผู้คนหลายเชื้อชาติและศาสนาได้เข้ามาทำการค้าจากตะวันออกกลาง อินเดีย จีน ญี่ปุ่นและยุโรป นอกจากนี้พื้นที่รอบอ่าวปัตตานียังมีแหล่งชายหาดที่สวยงาม และมีป่าชายเลนที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีวิถีชีวิตที่เป็นอัตลักษณ์

จากสภาพความพร้อมของแหล่งทั้งเชิงนิเวศ วัฒนธรรม โบราณสถาน โบราณวัตถุ และวิถีชีวิตของชุมชนรอบอ่าวปัตตานี แต่เนื่องจากปัจจุบันยังไม่สามารถใช้แหล่งท่องเที่ยวดังกล่าวได้อย่างเต็มที่เท่าที่ควร ดังนั้นดำเนินการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนในระยะแรก จึงควรมีนักวิชาการหรือองค์กรที่มีประสบการณ์ในการดำเนินงานทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษา และถ่ายทอดความรู้และทักษะเพื่อให้ประชาชนในชุมชนมีความรู้ ความเข้าใจในกระบวนการสร้างเสริมจัดการพัฒนาท่องเที่ยวในประเด็นต่าง ๆ เพื่อก่อให้เกิดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ซึ่งจะช่วยให้ประชาชนในชุมชนสามารถจัดทำแผนบริหารจัดการท่องเที่ยวได้ในอนาคตผ่านการถ่ายทอดเทคโนโลยีที่มาจากผลการวิจัย เพื่อสร้างกระบวนการกลุ่ม เมื่อเกิดการจัดการ

อย่างเป็นระบบและประสบความสำเร็จแล้ว แหล่งท่องเที่ยวของชุมชนจะกลายเป็นแหล่งเรียนรู้ของสังคม เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างเครือข่าย และกลายเป็นพลังในการสร้างฐานความรู้สำหรับการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ให้มีเศรษฐกิจทางเลือกในเรื่องการท่องเที่ยวมาขับเคลื่อน สร้างรายได้ การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และส่งเสริมคุณภาพชีวิตที่ดีของผู้คนรอบอ่าวปัตตานี

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวของชุมชนบริเวณอ่าวปัตตานี จังหวัดปัตตานี
2. เพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้จากผลงานวิจัยและนวัตกรรมที่มีความเกี่ยวข้องถ่ายทอดไปสู่ชุมชน บริเวณอ่าวปัตตานี จังหวัดปัตตานี

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

นิภาพร หนูอักษร (2548) ได้กล่าวว่า ทรัพยากรการท่องเที่ยว คือสิ่งดึงดูดใจที่ก่อให้เกิดการเดินทางท่องเที่ยว ซึ่งนอกจากจะเป็นวัตถุดิบและเป็นส่วนหนึ่งของอุตสาหกรรมท่องเที่ยว ยังเป็นปัจจัยสำคัญที่จะขายให้นักท่องเที่ยว อาจจะกล่าวได้ว่าเป็น “สินค้า” ที่มีคุณลักษณะพิเศษที่สามารถดึงดูดให้ “ลูกค้า” หรือนักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามา “ซื้อ” กันถึงที่ตั้งอยู่ของสินค้า

บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา (2548) กล่าวสรุปว่าองค์ประกอบของทรัพยากรท่องเที่ยวควรมีองค์ประกอบหลักอย่างน้อย 3 ประการ ได้แก่ 1) สิ่งดึงดูดใจ (Attraction) ที่ตรงกับความสนใจของนักท่องเที่ยว เช่น ด้านความสวยงามของธรรมชาติ ด้านศิลปวัฒนธรรม ด้านโบราณสถาน รวมถึงภาพลักษณ์และราคาค่าเข้าชมของทรัพยากรท่องเที่ยว 2) เส้นทางขนส่งเข้าถึง (Accessibility) สามารถติดต่อเชื่อมโยงกันระหว่างทรัพยากรท่องเที่ยวหนึ่งกับอีกทรัพยากรท่องเที่ยวหนึ่งที่อยู่บริเวณใกล้เคียง อีกทั้งต้องมีที่จอดรถ สถานีรถไฟ ท่าเรือหรือท่าอากาศยาน หรือให้ธุรกิจการขนส่งสามารถนำนักท่องเที่ยว เข้าไปท่องเที่ยวยังทรัพยากรท่องเที่ยวได้อย่างสะดวกและปลอดภัย 3) สิ่งอำนวยความสะดวก (Amenities) เพื่อให้ นักท่องเที่ยวได้รับความสะดวกสบาย ความประทับใจและปลอดภัย

Cooper et al (1994) กล่าวว่า แหล่งท่องเที่ยวที่จะสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวได้นั้น จะต้องประกอบด้วย 4A's ได้แก่ 1) สิ่งดึงดูดใจ (Attraction) 2) การเข้าถึง (Access) 3) สิ่งอำนวยความสะดวก (Amenities) และ 4) บริการเสริมที่เจ้าบ้านจัดหาขึ้นมา (Ancillary Service) เช่น บริการด้าน ข่าวสาร ข้อมูลการท่องเที่ยว

องค์ประกอบของแหล่งท่องเที่ยวควรมีลักษณะหลักที่สำคัญ 4 ประการ หรือเรียกว่า 4As (มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี, 2550 ออนไลน์) คือ 1) ความดึงดูดใจ (Attraction) ทรัพยากรการท่องเที่ยว ควรดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยวได้ หรือมีลักษณะของเหตุการณ์สำคัญเฉพาะกาล เช่น งานประเพณี ในเทศกาลสำคัญของแต่ละท้องถิ่น การจัดขบวน บุปผชาติหรือการตกแต่งขบวนพาเหรดและการแสดงใน เทศกาลต่างๆ การแสดงแสง สี เสียง ในแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ เป็นต้น 2) การเข้าถึงง่าย (Accessibility) ทรัพยากรการท่องเที่ยวจะดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยวได้มากหากมีความสะดวกในการเดินทางเที่ยวชม ดังนั้นหน่วยงานที่รับผิดชอบต้องดำเนินการจัดสร้างสิ่งอำนวยความสะดวก เช่น ถนน สะพาน ที่จอดรถ เพื่ออำนวยความสะดวกในการเข้าถึงแก่นักท่องเที่ยว 3) ความประทับใจ (Amenity) ทรัพยากรการท่องเที่ยวควรก่อให้เกิดความประทับใจ สุขใจ และซาบซึ้งในการเที่ยวชม เช่น ทรัพยากร การท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ ได้แก่ ปราสาท ราชวัง วัด โบราณสถานต่าง ๆ ที่แสดงถึงอารยธรรมใน

อดีต หรือแม้แต่ทรัพยากรธรรมชาติที่เหมาะสมแก่การพักผ่อน หรือทรัพยากรการท่องเที่ยวที่ก่อให้เกิดความสนุกสนาน 4) องค์ประกอบของการบริการ (Ancillary Service) สถานที่ท่องเที่ยวควรจัดสรรการบริการด้านต่าง ๆ ให้กับนักท่องเที่ยว หน่วยงาน และภาคธุรกิจที่เกี่ยวข้อง เพื่ออำนวยความสะดวกและดึงดูดใจนักท่องเที่ยวให้เดินทางมายังสถานที่ท่องเที่ยว

จากที่กล่าวมาข้างต้นผู้วิจัยมีความสนใจที่นำแนวคิดเหล่านี้ไปพัฒนาศักยภาพในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวรอบอ่าวปัตตานี ซึ่งถือว่าเป็นเมืองสำคัญมาแต่โบราณ และประกอบกับในพื้นที่มีแหล่งทรัพยากรที่เป็นที่น่าสนใจหลากหลาย เพื่อเชื่อมโยงไปยังแหล่งท่องเที่ยวใกล้เคียง เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ในทางเศรษฐกิจ และทำให้ประชาชนที่อยู่ในพื้นที่วิจัยเกิดความภาคภูมิใจที่บุคคลจากต่างถิ่นเดินทางเข้ามาในพื้นที่ของตนเองและนักท่องเที่ยวยังได้เดินทางไปเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยวใกล้เคียงต่อไป

วิธีดำเนินการวิจัย

วิธีการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพแบบมีส่วนร่วม โดยมีขอบเขตการวิจัยและเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาเป็นดังนี้

การวิจัยครั้งนี้ได้แบ่งขอบเขตการวิจัยเป็น 2 ส่วนคือ 1) ขอบเขตด้านพื้นที่ ชุมชนในพื้นที่รอบอ่าวปัตตานี ประกอบด้วย อำเภอเมือง ต.รูสะมิแล ต.บานา ต.ตันหยงลูโละ และ ต.บาราโหม และ อำเภอยะหริ่ง ต.บางปู ต.ยะหริ่ง และ ต.แหลมโพธิ์ 2) ขอบเขตด้านเนื้อหาที่ทำการศึกษ การวิจัยครั้งนี้มุ่งศึกษาเพื่อนำไปสู่การศึกษาศักยภาพในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวรอบอ่าวปัตตานี โดยแยกออกเป็น 2 ประเด็นที่สำคัญ คือ 1) มิติในการเป็นเจ้าของแหล่งท่องเที่ยว ได้แก่ ประชาชนโดยรอบแหล่งท่องเที่ยว ผู้ประกอบการธุรกิจแหล่งท่องเที่ยว และหน่วยงานของรัฐ 2) สังเคราะห์องค์ความรู้จากผลงานวิจัยและนวัตกรรมที่มีความเกี่ยวข้องถ่ายทอดไปสู่ชุมชน บริเวณอ่าวปัตตานี จังหวัดปัตตานี

ส่วนเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา 1) การสำรวจแหล่งท่องเที่ยวแบบมีส่วนร่วม 2) การสัมภาษณ์เชิงลึก 3) การประชุมระดมความคิดเห็น 4) สังเคราะห์องค์ความรู้จากผลงานวิจัยและนวัตกรรมที่มีความเกี่ยวข้อง 5) ถ่ายทอดองค์ความรู้ผลงานวิจัยและนวัตกรรมโดยการทำกิจกรรมถอดบทเรียนความสำเร็จจากชุมชนบักกันใหญ่ไปสู่ชุมชนบริเวณอ่าวปัตตานี 6) วิเคราะห์ข้อมูลโดยการวิเคราะห์เนื้อหา

ผลการวิจัย

ผู้วิจัยได้สรุปผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ 2 ข้อดังนี้

1) ทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวโดยชุมชนบริเวณอ่าวปัตตานี ผู้วิจัยได้จากการสำรวจแหล่งท่องเที่ยวแบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์เชิงลึก และการประชุมระดมความคิดเห็นเพื่อหาแหล่งท่องเที่ยวรอบอ่าวปัตตานี ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูล ประชาชนในแต่ละพื้นที่วิจัย ผู้นำชุมชน ผู้ประกอบการธุรกิจ และเจ้าหน้าที่หน่วยงานของรัฐ ในพื้นที่ศึกษาทั้ง 6 ตำบล จำนวน 150 คน ซึ่งประกอบด้วย 1) อำเภอเมือง ประกอบด้วย ต.รูสะมิแล ต.บานา ต.ตันหยงลูโละ และต.บาราโหม 2) อำเภอยะหริ่ง ประกอบด้วยต.บางปู ต.ยะหริ่ง และต.แหลมโพธิ์ ผลการศึกษาพบทรัพยากรท่องเที่ยวและกิจกรรมการท่องเที่ยว สามารถสรุปเป็นตารางได้ดังนี้

ตารางที่ 1 แหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่ตำบลบานา และตำบลรูสะมิแล

ศักยภาพด้านการท่องเที่ยวพื้นที่บานา	ศักยภาพด้านการท่องเที่ยวพื้นที่รูสะมิแล
1. การทำเกลือหวาน พื้นที่หมู่ 8 2. พื้นที่ป่าชายเลนบานา (สะพานไม้ หมู่ 2) 3. กังหันลมในเขตอุตสาหกรรม หมู่ 8 4. พื้นที่จอดพักเรือสะพานปูน หมู่ 8 5. แหล่งชมนกพื้นที่บ้านแหลมนก หมู่ 9 6. ตลาดอาเซียน (อบต.บานา) หมู่ที่ 8 7. สวนสุขภาพโรงไฟฟ้า 2อบต.บานา 8. แหล่งอุตสาหกรรมครัวเรือน หมู่ที่ 9 9. จุดชมวิว (สะพานสูง) เฉลิมพระเกียรติ 10. ผลิตภัณฑ์ OTOP อาหารนก หมู่ที่ 10 11. ท่าเทียบเรือประมง หมู่ที่ 8 12. การรวมกลุ่มชุมชนท่องเที่ยวโดยชุมชน	1. ป่าชายเลน หมู่ที่ 2 และหมู่ที่ 6 2. แหล่งตกปลาหมู่ที่ 1 3. ชายหาดรูสะมิแล หมู่ที่ 6 4. ตลาดนัดวันอาทิตย์ หมู่ที่ 1 5. สถาบันวัฒนธรรม หมู่ที่ 6 6. สถาบันการศึกษา หมู่ที่ 6 7. สวนสมเด็จพระ หมู่ที่ 6 8. ตลาดนัดวันเสาร์ หมู่ที่ 3 9. จุดตกปลาคลองชลประทานคลอง D8 10. ผลิตภัณฑ์ OTOP มะม่วงหิมพานต์

ตารางที่ 2 กิจกรรมการท่องเที่ยวและศักยภาพในการบริการนักท่องเที่ยวตำบลบานาและตำบลรูสะมิแล

กิจกรรมการท่องเที่ยว	ศักยภาพในการบริการนักท่องเที่ยว
1. การอนุรักษ์สัตว์น้ำ เช่น ปล่อยักษ์น้ำ กุ้ง หอย ปู ปลา 2. การล่องเรือชมระบบนิเวศป่าชายเลนรอบอ่าว 3. กระบวนการทำนาเกลือ 4. การปลูกป่าชายเลน 5. การตกปลา กุ้ง ปลาหมึก ปู ด้วยวิธีการประมงพื้นบ้าน 6. การชมนก	1. ที่พัก ได้แก่ รีสอร์ท โรงแรม สามารถรองรับได้ จำนวน 500 คนไม่มีโฮมสเตย์ 2. ร้านอาหารมีจำนวนมาก 3. เรือนำเที่ยว มีจำนวน 30 กว่าลำ หนึ่งลำสามารถขึ้นได้จำนวน 6 คน เที่ยวละ 600 บาท เป็นจำนวน 3-4 ชั่วโมง 4. มีคนนำเที่ยวที่จดทะเบียน 5. มีการดูแลความปลอดภัย ของที่ระลึกในพื้นที่ (ของฝากจากพื้นที่) 1. มะม่วงหิมพานต์ 2. อาหารทะเลแปรรูป 3. น้ำมันสมุนไพร (OTOP) หมู่ที่ 5 4. กะลามะพร้าว 5. เกลือหวานบานา 6. พริกแห้ง หมู่ที่ 10

ตารางที่ 3 แหล่งท่องเที่ยวในตำบลตันหยงลูโละ

ศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยว	กิจกรรมการท่องเที่ยวของ/ ความพร้อมในการรองรับนักท่องเที่ยว
1.มัสยิดกรือเซะ กิจกรรมสำหรับนักท่องเที่ยว คือ เรียนรู้ประวัติศาสตร์เมืองปัตตานีเก่า, เรือนำเที่ยว, มัคคุเทศก์น้อย 2.ศาลเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว (สุสาน) ม. 3 กิจกรรมสำหรับนักท่องเที่ยวคือ กราบไหว้/ขอพรสิริมงคล 3.หลุมฝังศพเจ้าแม่ลิ้มในทะเล กิจกรรมสำหรับนักท่องเที่ยวคือ มีสะพานเดินลงไปเรื่องราวประวัติศาสตร์ 4.บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ บ่อฮังตูวะฮะฮ์ ตั้งอยู่หมู่ที่ 3 บ้านกรือเซะ ตำบลตันหยงลูโละ ประวัติของบ่อน้ำแห่งนี้เกี่ยวข้องกับแม่ทัพมะละกา ชื่อ ฮังตูวะฮะฮ์ (Hang Tuah) ซึ่งเดินทางมาเยือนปัตตานี 5.ตลาดนัด400ปี ม.3 กิจกรรมสำหรับนักท่องเที่ยวคือ ชิม และซื้อของฝาก/ อาหารทะเลสดๆ, อาหารพื้นเมือง, ขนมโบราณ 6.ศูนย์เรียนรู้การท่องเที่ยวอารยธรรมปัตตานี ผลงานชิ้นสำคัญที่ สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดปัตตานี ร่วมกับเครือข่ายชุมชนท่องเที่ยวจังหวัดปัตตานี จัดทำขึ้น เป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้ถึงความหลากหลายทางวัฒนธรรม และวิถีชีวิตชุมชนจังหวัดปัตตานี 7.สุสานลิ้มโต๊ะเคียม ม. 2 8.ท่าเทียบเรือ ม. 2 9.นาเกลือ ม. 1/ ม. 2 เกลือหวาน/การทำนาเกลือแบบโบราณวิถีชีวิตชาวบ้าน, กังหันลม 10.ป่าชายเลนหมู่บ้านปาตา ม. 1 11.สุโหลงแปรี (ประวัติศาสตร์ปัตตานี)	1. ศูนย์บริการนักท่องเที่ยว 2. จุดพักผ่อน 3. ตลาด 400 ปี 4. ร้านอาหาร 5. มัคคุเทศก์ 6. เรือนำเที่ยว / รถนำเที่ยว 7. ปูลูกป้าชายเลน 8. จุดบริการการท่องเที่ยวศาลเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว 9. ศูนย์เรียนรู้ประวัติศาสตร์/ อารยธรรมปัตตานี

ตารางที่ 4 แหล่งท่องเที่ยวและกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวในตำบลบาราโหม

ศักยภาพ/แหล่งท่องเที่ยว	กิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยว
1.สุสานพระยาอินทิรา ม. 2 2.สุสานรายอฮิญา3 ราชีนี ม. 1 3.ป่าชายเลน ม.1-2 4.เรือยอกร้อง ม. 1-3	1.ศูนย์บริการนักท่องเที่ยว 2.เรือนำเที่ยว 3.การจัดการท่องเที่ยว(บ้านกำนัน) 4.ต้มยำกุ้งต้นตำรับ(แข่งขันช่วงรายอ)

5.ประเพณีแข่งเรือ (จุดทุกปี) ม.1-3 6.ชุมชนวัดบ้านดี ม.3 (ฐานเจดีย์ใหญ่) 7.เรือนแพะชำสำหรับรายผมนาง 8.บ้านเศรษฐกิจพอเพียง ม.1 9.มัสยิดบาราโหม ม. 1 10.นาเกลือ ม. 2 11.บ่อน้ำโบราณ ม. ชุมชนชะตาจูด 12.คลองปาเปรี๊ยะ(คลองประวัติศาสตร์ เรือสำเภา มาค้าขาย) 13.แหล่งชุมชนของผู้นำศาสนา ม.2 (สภาอุลามะ)	
---	--

ตารางที่ 5 แหล่งท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยว ตำบลแหลมโพธิ์ ตำบลบางปู และตำบลยะหริ่ง

ตำบลดาโต๊ะ	ตำบลยามู	ตำบลบางปู	ตำบลตะไละการโปรี
1.สุสานโต๊ะปาแย 2.สุสานเจ้าเมือง 3.มัสยิดดาโต๊ะ 4.บ่อน้ำโบราณ 5.หาดตะไละสมิแล 6.หาดบางตาบูดี 7.แหลมตาชี 8.เรียนวิถีชีวิตชุมชน -เรื่องเล่า เชิงประวัติศาสตร์ เชิง วิถีชีวิต ประมง พื้นบ้าน ข้าวเกรียบ -ภูมิปัญญา การทำเรือ กอกและ อาชีพการหา หอย เขียนลายกอกและ แทงกุ่มเลี้ยงแพะ กลุ่ม วิสาหกิจชุมชน	1.วังยะหริ่ง 2.ป่าชายเลน 3.แม่น้ำยะหริ่ง 4.บ้านเก่า บ้านไม้ โบราณ ลายฉลุ ไม้ใช้ ตะปูริมคลอง 5.ผลิตภัณฑ์ชุมชน เมี่ยงคำ ข้าวย่ำ	1.อุโมงค์โกงกาง 2.เทศบาลวันปลา กะพง 3.อาชีพผ้ากระสอบ 4.นกเขา 5.เกาะนก 6.หิ้งห้อย 7.ป่านวดฝ่าเท้า วิถี ชีวิต 8.สำหรับผมนาง 9.หอยกัน 10.งานฝีมือ แกะสลักหัวกรงนก 11.แปรรูปสมุนไพรป่า ชายเลน(ชาขลุ)	1.วิถีชีวิตเกษตร พอเพียง 2.หาดตะไละการโปรี 3.ภูมิปัญญา ทำเรือกอก และ ช่างลวดลาย

ตารางที่ 6 กิจกรรมการท่องเที่ยว ตำบลบางปู ตำบลยามู ตำบลแหลมโพธิ์

ตำบล	กิจกรรม	ความพร้อม	หมายเหตุ
บางปู	1.ล่องเรือ โดยมีมิ่งคุเทศก์ เรือ อาหาร 2.ให้ความรู้สมุนไพรป่าชายเลน 3.ชมอุโมงค์	<u>ความพร้อมด้านที่พัก</u> - รีสอร์ท 4 ห้อง - Home stay 1 หลัง จุ 20 คน - เต็นท์	

ตำบล	กิจกรรม	ความพร้อม	หมายเหตุ
	4.ที่พัก มีการนวดฝ่าเท้า 5.หาหอย 6.กิจกรรมกลางคืน ปิ้งย่าง 7.ดูหนังห้อย	<u>อาหาร</u> -อาหารว่าง ยำสาหร่าย -อาหารพื้นเมือง มาตุกาตง <u>แปรรูปสมุนไพร</u> -ชาขลุ่ ถัดคอเลสเตอรอล	
ยามู	1.กิจกรรมยามู แฟมิลี จัดกิจกรรมปั่นจักรยาน 100 กว่าคน 2.ศึกษาธรรมชาติ 3.ชมวังยะหริ่ง 4.ตกกุ้ง กุ้งแม่น้ำ 5.ให้อาหารลิง 6.ล่องเรือชมป่า	1.บริการ เช่า จักรยาน	
แหลมโพธิ์	-ปิ้ง ย่าง -ชมโบราณสถาน เช่น สุสานโต๊ะ ปาเย มัสยิดดาโต๊ะ ตะวันขึ้น และตกดินที่แหลมตาชี	- <u>รีสอร์ท</u> รองรับนักท่องเที่ยว (จดทะเบียนกับอบต.จำนวน 16 ราย)	*ขาดการ จัดการ ต่าง คนต่าง จัดการ คน อื่นมาจัด กิจกรรม*

สรุปทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวโดยชุมชนบริเวณอ่าวปัตตานี

1) ด้านสิ่งดึงดูดใจ ทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวที่โดดเด่นพบว่าโดยภาพรวมมีแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่เป็นทรัพยากรที่มีความสวยงามได้แก่ชายหาดบริเวณ ต.แหลมโพธิ์ และพื้นที่ในรอบอ่าวปัตตานีเป็นพื้นที่ป่าโกงกาง ส่วนด้านวิถีชีวิตพบว่าภายในพื้นที่ตัวเมืองปัตตานีมีชุมชนคนจีน และบริเวณอ่าวปัตตานีเป็นวิถีชีวิตแบบมุสลิม มีการทำประมงพื้นบ้าน ส่วนอีกทรัพยากรท่องเที่ยวอีกประการหนึ่งคือแหล่งประวัติศาสตร์ มีโบราณสถาน บริเวณ ตำบลบาราโหม เช่น สุสานพญาอินทรีรา สุสานรายา ตำบลยามู มีวังยะหริ่ง เป็นต้น

2) ด้านเส้นทางขนส่งเข้าถึง โดยภาพรวมการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวรอบอ่าวปัตตานี รถยนต์สามารถเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวได้อย่างสะดวก

3) ด้านสิ่งอำนวยความสะดวกอยู่ในระดับพอใช้เนื่องจากพบว่าในหลายพื้นที่ยังขาดสิ่งอำนวยความสะดวกหลายอย่าง เช่น ห้องน้ำ หรือสถานที่ที่เหมาะสมในแหล่งท่องเที่ยว

4) ด้านบริการเสริมที่เจ้าบ้านจัดหาขึ้นมา ได้แก่กิจกรรมการล่องเรือชมป่าโกงกาง การสาธิตการทำขนมชาววัง การทำว่านบูหลัน และสินค้าพื้นเมือง ได้แก่ ข้าวเกรียบ บูด และสินค้าแปรรูปอาหารทะเล เช่น ปลาแห้ง ปลาหมึกแห้ง

5) ด้านคุณค่าของแหล่ง พบว่าบริเวณรอบอ่าวปัตตานี เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่คุณค่าในเชิงประวัติศาสตร์ และเชิงนิเวศ

- 6) ด้านการมีส่วนร่วมของชุมชน พบว่ามีหลายชุมชนที่มีความเข้มแข็ง ในการบริการท่องเที่ยว เช่น ชุมชนท่องเที่ยวบางปู และชุมชนบานา เป็นต้น
- 7) ด้านความต้องการในการพัฒนาและสิ่งที่ต้องการอบรมของแหล่งท่องเที่ยวรอบอ่าวปัตตานี เป็นดังนี้

ตารางที่ 7 ความต้องการในการพัฒนาและสิ่งที่ต้องการอบรมเพิ่มเติม

ตำบล	ความต้องการในการพัฒนาศักยภาพ
บานา และตำบลลูสะมิแล	1.การบริการจัดการให้เป็นมืออาชีพ เช่น การเป็นเจ้าบ้าน การต้อนรับแขกผู้มาเยือน 2.ความปลอดภัยในการบริการนักท่องเที่ยว 3.มัคคุเทศก์ท้องถิ่น 4.ทักษะด้านภาษา เช่น อังกฤษ อาหรับ มาลายู
แหลมโพธิ์ ยะหริ่ง ยามู บางปู	1.การบริหารจัดการกลุ่ม/องค์กรที่เข้มแข็ง 2.อบรม มัคคุเทศก์ 3.ทำสื่อ สารคดี 4.ประชาสัมพันธ์ เว็บไซต์ เพจ 5.มาตรฐานHome stay / รีสอร์ท 6.ความรู้เรื่องปลอดภัยในการท่องเที่ยว เช่น การรู้จักภัยพิษของแมงกะพรุน อุบัติเหตุ และ การช่วยเหลือเบื้องต้นฯ

2) สังเคราะห์องค์ความรู้จากผลงานวิจัยและนวัตกรรมที่มีความเกี่ยวข้องถ่ายทอดไปสู่ชุมชนบริเวณอ่าวปัตตานี จังหวัดปัตตานี และรวมถึงได้นำคณะชาวบ้านรอบอ่าวปัตตานี เดินทางไป ศึกษาดูงาน การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนต้นแบบ ณ บ้านบากันใหญ่

องค์ความรู้ที่ได้จากถอดบทเรียน

การท่องเที่ยวของชุมชนบ้านบากันใหญ่ ตำบลเกาะสาหร่าย อำเภอเมือง จังหวัดสตูล ก่อกำเนิดมาตั้งแต่ 2551 โดยเกิดจากงานวิจัยของ สุจิตราภรณ์ จุสปาโล โดยเริ่มต้นจากคณะนักวิจัยได้ดำเนินการวิจัยร่วมกับชาวบ้านเพื่อศึกษาศักยภาพทั่วไปทางด้านการท่องเที่ยวของแหล่งท่องเที่ยวในชุมชน รวมทั้งทรัพยากรการท่องเที่ยวที่โดดเด่นอันเป็นสมบัติเฉพาะถิ่นของชุมชน หาปัจจัยที่มีผลกระทบต่อการวางแผนการท่องเที่ยว เพื่อวางแผนการท่องเที่ยวโดยชุมชนมีส่วนร่วม เพื่อหาแนวทางการพัฒนาและเพื่อหารูปแบบ การบริหารจัดการและกิจกรรมทางด้านการท่องเที่ยวหรือเส้นทางที่เหมาะสมเพื่อพัฒนาด้านการตลาดและภาพลักษณ์ของการท่องเที่ยวในชุมชน เพื่อพัฒนาบุคลากรและเครือข่ายทางการท่องเที่ยว เพื่อเตรียมพร้อมรองรับการเข้ามาของนักท่องเที่ยวและศึกษามุมมองจากนักท่องเที่ยว จะมีจุดร่วมคือการ “ทำอะไร” เพื่อเกิดความสำเร็จในการบริหารจัดการการท่องเที่ยวในชุมชน

ต่อมาถ่ายทอดลงถ่ายทอดเทคโนโลยีการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศกับชุมชนบ้านบากันใหญ่ ต. เกาะสาหร่าย อ.เมือง จ.สตูล เพื่อสร้างให้ชาวบ้านสนใจที่จะนำการท่องเที่ยวมาเป็นจุดสร้างทางเลือกของอาชีพ โดยมีการศึกษาสภาพชุมชน ศักยภาพด้านการท่องเที่ยว และสร้างโปรแกรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน พบว่าบ้านบากันใหญ่ มีความพร้อมด้านทรัพยากรธรรมชาติทาง

ทะเล ที่ยังคงความอุดมสมบูรณ์และเอื้อต่อการเรียนรู้ มีป่าชายเลน ป่าไม้เบญจพรรณ จุดดำน้าดูปะการัง จึงได้มีการเปิดเวทีสนทนาร่วมกัน เพื่อสร้างโปรแกรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ซึ่งไม่กระทบต่อวิถีชีวิต ธรรมเนียม ประเพณี ของชุมชน เป็นการส่งเสริมและอนุรักษ์ทรัพยากรที่มีอยู่ ได้เป็นโปรแกรมสำเร็จรูป 2 วัน 1 คืน เพื่อการเรียนรู้วิถีชีวิตบนความพอเพียงของชาวบ้านร่วมกิจกรรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ปลุกหญ้าทะเลให้พูน ปล่อยพันธุ์ปูม้าไข่ ปลุกปะการังเขากวาง และพักโฮมสเตย์ชุมชน ซึ่งองค์ความรู้ชุดนี้ มีบริบทเชิงนิเวศ และบริบทชุมชน และวิถีชีวิตใกล้เคียงกับชุมชนที่จะทำการท่องเที่ยวบริเวณรอบอ่าวปัตตานีที่นำไปประยุกต์ใช้ แต่อย่างไรก็ตามแม้ว่างานนี้จะได้โปรแกรมการท่องเที่ยว ได้แหล่งท่องเที่ยว และกิจกรรม รูปแบบที่พัก และวิธีการจัดการการท่องเที่ยว พบว่าในช่วงแรกนักท่องเที่ยวก็ยังไม่เชื่อมั่นต่อแหล่งท่องเที่ยว ชาวบ้านในหมู่บ้าน ได้ร่วมกันจัดตั้งเป็นกลุ่มการท่องเที่ยวของชุมชนบ้านบากันใหญ่

ในงานวิจัยครั้งนี้เน้นไปที่การศึกษาศักยภาพของชุมชนพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จะเห็นถึงประเด็นที่น่าสนใจสู่การปฏิบัติได้คือการมีส่วนร่วมของชุมชนด้านการประสานงานและให้ข้อมูลบริบทชุมชน เกิดเป็นโปรแกรมศึกษาวิถีชีวิตชุมชน ซึ่งนักวิจัยใช้คำว่า ทำเรื่องราว หรือ Stories เกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่โดดเด่น ซึ่งกระบวนการนี้นักวิจัยได้สรุปให้ชัดเป็นกลไก 3 ส่วน คือ การใช้พลังชุมชนขับเคลื่อน การค้นหาของดีของท้องถิ่น และการใช้กลยุทธ์การ เสริม สร้าง พัฒนาอย่างต่อเนื่อง

ความสำเร็จของการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านบากันใหญ่ที่ผ่านให้ความสำคัญกับการพัฒนาศักยภาพบุคลากรของชุมชนท้องถิ่น สำหรับการนำเสนอภาพลักษณ์ทรัพยากรการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ร่วมถึงการปรับตัวในเรื่องการบริหารจัดการการท่องเที่ยวในชุมชนอยู่ตลอดเวลา โดยทำอยู่ในรูปแบบคณะกรรมการ มีการจัดการการท่องเที่ยวในส่วนที่พักอยู่ในรูปแบบโฮมสเตย์ โดยชุมชนมีส่วนร่วม สมาชิกในคณะกรรมการซึ่งความมาจากทั้งภายในและภายนอกชุมชน ซึ่งมีโครงสร้างคือประธาน รองประธาน เลขานุการ คณะกรรมการ และประธานกลุ่มต่างๆ เช่น กลุ่มบ้านพัก กลุ่มท่องเที่ยว กลุ่มสินค้าบริการ กลุ่มอาหาร กลุ่มต้อนรับ และกลุ่มประมงอนุรักษ์ เป็นต้น รวมทั้งมีที่ปรึกษาซึ่งจะเป็นตัวแทนจากภายนอก หน้าที่หลักของคณะกรรมการได้กำหนดระบบวิธีการในการจัดการท่องเที่ยว กำหนดกิจกรรมหลักและกิจกรรมเสริม ซึ่งสะท้อนความเป็นชุมชนรวมถึงภูมิปัญญาและวิถีชีวิตชุมชน

องค์ความรู้ประเด็นร่วมถอดบทเรียนงานวิจัยพบว่าประเด็นขององค์ความรู้ร่วมกันในหลายประเด็นดังต่อไปนี้ชุมชนที่เลือกที่จะศึกษา

1) ชุมชนนั้นมีศักยภาพทางการท่องเที่ยว ไม่ว่าจะเป็นด้านทรัพยากรทางธรรมชาติ หรือวิถีชีวิตของชุมชนซึ่งแต่ละที่จะมี “อัตลักษณ์” ของตนและเป็นเฉพาะพื้นที่ เช่น วัฒนธรรม ประเพณี อาหารท้องถิ่น ผลิตภัณฑ์พื้นบ้าน ทรัพยากรประมงชายฝั่ง 2) ชุมชนของพื้นที่นั้น ๆ จะต้องยอมรับการท่องเที่ยวไม่ต่อต้าน และเห็นประโยชน์ร่วมกันจากการมีการท่องเที่ยวในชุมชนของตน 3) ชุมชนนั้นจะต้องมีเครือข่ายในการร่วมพัฒนาที่ค่อนข้างเข้มแข็ง ซึ่งประกอบด้วยผู้นำชุมชน ภาครัฐ และภาคเอกชน ซึ่งถือเป็นหน่วยงานหลักที่มีส่วนเกี่ยวข้อง และ 4) พื้นที่นั้นจะต้องมีนักท่องเที่ยว ซึ่งส่วนใหญ่จะมีแนวโน้มของจำนวนนักท่องเที่ยวที่เพิ่มขึ้น หรือมีเอกลักษณ์ที่สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวเข้ามาได้

ประโยชน์ที่เห็นร่วมกันจากการพัฒนาการท่องเที่ยวในชุมชน ซึ่งเป็นประเด็นที่ชัดเจน ดังนี้ 1) ชุมชนเกิดรายได้ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นลักษณะของรายได้เสริมจากการประกอบอาชีพหลักมากกว่าเป็นรายได้หลัก ซึ่งชุมชนส่วนใหญ่จะมีอาชีพด้านประมงชายฝั่ง ซึ่งเป็นจุดที่สามารถถ่ายทอดแลกเปลี่ยนกระบวนการของการประกอบอาชีพในชุมชนแก่ผู้มาเยือนได้เช่นกัน อีกทั้งเป็นการสานความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนท้องถิ่นในเรื่องธรรมชาติและวิถีชีวิตกับนักท่องเที่ยวได้ 2) การท่องเที่ยวสามารถกระตุ้นให้

ชุมชนร่วมกันอนุรักษ์ทรัพยากรในชุมชน กระตุ้นให้เกิดจิตสำนึก และความภาคภูมิใจในบ้านเกิดของตน อีกทั้งยังให้ตระหนักในคุณค่าวัฒนธรรม วิถีชีวิต ภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนซึ่งกระบวนการวิจัยเป็นแบบมีส่วนร่วมก็เป็นวิธีหนึ่งที่จะกระตุ้นด้านนี้และสร้างความรับผิดชอบในการร่วมกันดูแลรักษาทรัพยากรในชุมชน 3) สืบเนื่องจากการกระตุ้นจิตสำนึกและการอนุรักษ์การท่องเที่ยวในชุมชนเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการที่จะช่วยเผยแพร่ ถ่ายทอดเรื่องราวความเป็นชุมชนนั้นๆ สู่นอกทั้งในระดับประเทศและต่างประเทศ ซึ่งในการวิจัยได้เสนอให้ชุมชนร่วมกันใหญ่สร้างเครื่องมือการประชาสัมพันธ์เรื่องราวของชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม เช่น แผ่นพับ โปสเตอร์ ซีดี บรรจุภัณฑ์ เว็บไซต์ Facebook เรื่องราว สิ่งพิมพ์ คำขวัญ และมัลติมีเดีย เป็นต้น 4) การเกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันผ่านการจัดการการท่องเที่ยวสามารถลดหรือขจัดความขัดแย้งในชุมชนได้เมื่อเกิดความเข้าใจในบทบาทหน้าที่ระหว่างกัน และสามารถเชื่อมโยงเครือข่ายการทำงานได้เป็นอย่างดี

จากองค์ความรู้สู่แนวทางปฏิบัติสามารถที่จะนำมารวบรวมสังเคราะห์เพื่อเป็นแนวทางสู่การปฏิบัติได้อย่างชัดเจน โดยเฉพาะในเรื่องขององค์ประกอบที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการบริหารจัดการการท่องเที่ยวชุมชน ดังนี้

การนำไปสู่การปฏิบัติในเรื่องของหลักสำคัญสู่ความสำเร็จในการพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชน

แม้จะทำการวิจัยในพื้นที่ ที่แตกต่างกัน แต่มีจุดยืนร่วมกันคือแนวทางพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชนไปสู่ความสำเร็จอย่างยั่งยืน ซึ่งองค์ประกอบหรือหัวใจสำคัญที่เสมือนกุญแจสู่ความสำเร็จ (Key to Success) คือ 1) การที่ชุมชนยอมรับและเห็นประโยชน์จากการท่องเที่ยว รวมทั้งมีส่วนร่วมในกระบวนการบริหารจัดการการท่องเที่ยวในพื้นที่ของตน ดังนั้นเรื่องความร่วมมือของประชาชนในการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านบาเก้นใหญ่เป็นการเปิดโอกาสให้ชุมชนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในกิจการด้านการท่องเที่ยวเกิดกระบวนการเรียนรู้ จะช่วยให้ประชาชนตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งจะเป็นการส่งเสริมเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมระบบนิเวศ และวัฒนธรรมของท้องถิ่นให้สามารถคงอยู่ได้อย่างสมบูรณ์” 2) นอกจากการยอมรับการท่องเที่ยวและรับทราบถึงประโยชน์แล้ว ชุมชนจะต้องเป็นผู้ได้รับผลประโยชน์จากการท่องเที่ยวด้วย ชุมชนควรมีส่วนอย่างน้อย 4 ประการคือ ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมเรียนรู้ ร่วมรับประโยชน์ 3) พื้นที่ในชุมชนมีทรัพยากรทางการท่องเที่ยวที่มีคุณค่าหรือสามารถกล่าวได้ว่ามีทุนทางธรรมชาติ วัฒนธรรม และปัญญามีศักยภาพ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นทางธรรมชาติ และวัฒนธรรมประเพณี ภูมิปัญญา วิถีชีวิตชุมชน 4) การดำเนินการบริหารจัดการการท่องเที่ยวในชุมชนนั้นหนึ่งในหัวใจของความสำเร็จคือการมีผู้นำ หรือแกนนำที่รับผิดชอบอย่างชัดเจน ผู้นำนั้นควรต้องมีวิสัยทัศน์ และได้รับความเชื่อถือจากชุมชน ซึ่งในหลายบทความจะสนับสนุนการจัดตั้งในรูปแบบคณะกรรมการ 5) เครือข่ายผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง (Stakeholders) ควรที่จะร่วมมืออย่างเต็มที่ ซึ่งผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในบริบทของแต่ละชุมชนอาจต่างกันไป หากนำมาสังเคราะห์ให้เห็นจะมี ภาคส่วนของชุมชน (เช่น คณะกรรมการในชุมชน ผู้ใหญ่บ้าน กลุ่มอนุรักษ์ กลุ่มอาชีพ ภาคส่วนของรัฐ (เช่น องค์การบริหารส่วนตำบล องค์การบริหารส่วนจังหวัด สำนักงานการท่องเที่ยว) ภาคส่วนของเอกชน (เช่น กลุ่มผู้ประกอบการ สื่อมวลชน) ภาคการศึกษา (เช่น ครู อาจารย์ นักเรียน นักศึกษา) และรวมทั้งนักท่องเที่ยว ซึ่งทุกภาคส่วนควรมีส่วนร่วมเช่นการให้คำปรึกษาหรือการสนับสนุน

การนำไปสู่การปฏิบัติในเรื่องขององค์ประกอบแหล่งท่องเที่ยว

- สิ่งดึงดูดในแหล่งท่องเที่ยว (Attraction) เป็นองค์ประกอบสำคัญตามที่ได้กล่าวมาและนอกจากแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่เดียว การเชื่อมต่อเส้นทางด้านการท่องเที่ยว ซึ่งสามารถเชื่อมต่อได้ทั้งในระดับ

พื้นที่ระดับจังหวัด ในเรื่องของการเป็นแหล่งท่องเที่ยว และสร้างเครือข่ายการพัฒนาการท่องเที่ยว และมีข้อเสนอแนะเพื่อเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวใกล้เคียง ซึ่งการศึกษาเชิงพื้นที่นั้นสามารถศึกษาเชื่อมโยงพื้นที่ได้อย่าง

- กิจกรรมด้านการท่องเที่ยว (Activity) นั้นมีหลากหลายกิจกรรมที่เป็นทางเลือกในแหล่งท่องเที่ยวชุมชน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับบริบทที่เหมาะสมแก่ชุมชนนั้นๆ ซึ่งในแหล่งท่องเที่ยวชุมชนนั้นกิจกรรมที่เหมาะสมจะเป็นในลักษณะของกิจกรรมร่วม หรือให้นักท่องเที่ยวมีส่วนร่วมซึ่งนำเสนอตัวอย่างในทุกบทความ เช่น กิจกรรมร่อนเรือชมป่าโกงกาง กิจกรรมทางการศึกษาเส้นทางท่องเที่ยว ซึ่งสร้างมูลค่าเพิ่มได้โดยมีนักสื่อความหมายเป็นชาวบ้านในการสื่อความหมาย การจัดโปรแกรมการท่องเที่ยวแบบแพ็คเกจ การจำหน่ายซื้อสินค้า เชิงธรรมชาติ เชิงนิเวศ หรือเชิงศึกษาเรียนรู้ การพัฒนาให้เกิดมีคุณค่า และคุณค่าเพื่อให้นำเที่ยว เป็นต้น

- ในด้านที่พัก (Accommodation) การพัฒนาที่พักในชุมชนในรูปแบบโดยเฉพาะโฮมสเตย์ ซึ่งเป็นดำเนินการการควบคู่ไปกับการท่องเที่ยวในชุมชน ซึ่งได้รับความนิยมในระยะ 1-2 ทศวรรษที่ผ่านมา และเป็นที่สนใจของนักท่องเที่ยวชาวไทยและต่างประเทศ และเป็นแหล่งเรียนรู้วัฒนธรรมและวิถีชีวิตของชุมชน ซึ่งมีการจัดการอย่างเป็นระบบและเป็นที่ยอมรับซึ่งสามารถดำเนินการในรูปแบบคณะกรรมการชุมชนได้

- การมีสิ่งอำนวยความสะดวก (Amenity) โดยเฉพาะขั้นพื้นฐานเป็นอีกองค์ประกอบที่สำคัญควรมีการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐานคือควรมีการปรับปรุงภูมิทัศน์ทางกายภาพ ความสะอาดเป็นสิ่งสำคัญ การจัดโซนพื้นที่ของสิ่งอำนวยความสะดวก มีสถานที่พักผ่อน ปรับถนนให้พร้อมใช้ มีห้องน้ำบริการรวมถึงศูนย์ข้อมูลชุมชน

- การคมนาคมเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว (Accessibility) เป็นอีกองค์ประกอบหนึ่ง และสามารถสร้างภาพลักษณ์ทางการท่องเที่ยวให้แก่พื้นที่ได้ ซึ่งการจัดการด้านการท่องเที่ยวควรคำนึงถึง

- นอกจากองค์ประกอบ 5 A's แล้ว องค์ประกอบทางการตลาด และการส่งเสริมการท่องเที่ยวเป็นสิ่งสำคัญในการช่วยให้แหล่งท่องเที่ยวในชุมชนเป็นที่รู้จัก งานวิจัยเรื่องแนวทางส่งเสริมการตลาดการท่องเที่ยวของการท่องเที่ยวชุมชนบ้านบากันใหญ่ ต่อมา ชัยรัตน์ จุสปาโล ได้พัฒนาการตลาดเพื่อการส่งเสริมการท่องเที่ยวให้ตรงกับกลุ่มเป้าหมาย ให้ตรงกับความต้องการของชุมชนบ้านบากันใหญ่ โดยใช้การวิจัยแบบมีส่วนร่วมพบว่ากลุ่มเป้าหมายทางตลาดมีหลายกลุ่ม เช่นกลุ่มนักท่องเที่ยวเชิงนิเวศ กลุ่มนักท่องเที่ยวที่การเรียนรู้วิถีชีวิตของชุมชน กลุ่มนักท่องเที่ยวที่เป็นคนทำงานต้องการมาพักผ่อนในช่วงวันหยุด และนักท่องเที่ยวองค์กรห้างร้านต่าง ๆ ที่ต้องการเดินทางมาท่องเที่ยวเป็นกลุ่มเพื่อสร้างความสามัคคีภายในหมู่คณะ ดังนั้นกลุ่มดังกล่าว มีความต้องการข้อมูลเพื่อเตรียมการเดินทางมาท่องเที่ยว และสื่อ ทางการตลาด ที่มีประสิทธิผลมากที่สุด คือ สื่อโซเชียลมีเดีย ได้แก่ facebook และ youtube และใช้กลยุทธ์เรื่อง viral marketing ลูกค้าย่อยเดินทางมาเที่ยว ได้รับประสบการณ์ที่ดีจากบริการ การท่องเที่ยวของชุมชน มีการบอกต่อ ปากต่อปาก ทำให้ แบรนด์การท่องเที่ยวของชุมชนบ้านบากันใหญ่ มีชื่อเสียงในเวลารวดเร็ว และประกอบมีการวิจัยเพื่อให้เกิดการบูรณาการในการดูแลทรัพยากรประมงชายฝั่งกับการท่องเที่ยวของชุมชน

นอกจากนี้การนำสู่การปฏิบัติ ในเรื่องของการหลักการการพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน ซึ่งบทความส่วนใหญ่กล่าวถึงซึ่งหลักๆ แล้วคืองานวิจัยของ ปรัชญากรณ์ ไชยคช (2556) ให้แนวทางในการศึกษาอย่างกว้าง ๆ ว่าชุมชนต้องดำเนินการอย่างไรบ้าง การอนุรักษ์ใช้ทรัพยากรอย่างพอเหมาะพอดี

ให้สามารถใช้ประโยชน์ต่อในระยะยาวถึงคนรุ่นหลัง รักษา ส่งเสริมความหลากหลายทางธรรมชาติ สังคม และวัฒนธรรม เพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน สามารถนำการท่องเที่ยวเป็นการช่วยให้เศรษฐกิจชุมชนดีขึ้น มีการกระจายประโยชน์แก่คนส่วนใหญ่ในท้องถิ่น มีการทำงานและพัฒนาการท่องเที่ยวร่วมกันกับเครือข่ายการท่องเที่ยวทุกภาคส่วนอย่างต่อเนื่อง มีการพัฒนาบุคลากรอย่างสม่ำเสมอ มีการจัดเตรียมข้อมูล การบริการแก่นักท่องเที่ยว มีการประชุม ติดตาม ประเมิน พัฒนางานด้านการจัดการท่องเที่ยวอย่างต่อเนื่อง โดยภาคส่วนสำคัญที่เกี่ยวข้อง มีการสร้างเครือข่ายเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน

เพื่อให้การท่องเที่ยวเป็นเครื่องมือในการช่วยอนุรักษ์ความเป็นอัตลักษณ์ของพื้นที่ตำบลเกาะสาหร่าย ซึ่งเป็นหมู่เกาะมีทรัพยากรประมงชายฝั่งที่ยั่งยืน ชัยรัตน์ จุสปาโล (2556) ได้ศึกษาการพัฒนา รูปแบบการจัดการทรัพยากรประมงชายฝั่งเพื่อการพึ่งตนเองของชาวประมงพื้นบ้านใน ต. เกาะสาหร่าย อ.เมือง จ.สตูล พบว่าด้านการจัดการทรัพยากรประมงชายฝั่ง และเพื่อพัฒนา รูปแบบในการจัดการทรัพยากรประมงชายฝั่ง โดยเน้นความสามารถในการพึ่งพาตนเอง ของประมงพื้นบ้าน ในผลการวิจัยข้อหนึ่ง พบว่า การท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้และการท่องเที่ยวเพื่อการบำเพ็ญประโยชน์ คณะผู้วิจัยเสนอให้ปรับกลยุทธ์เพื่อให้เกิดการท่องเที่ยวทางเลือก (Alternative Tourism) มากขึ้น เพื่อให้ นักท่องเที่ยวที่เดินทางเข้ามาในชุมชน พบกับการท่องเที่ยวแนวใหม่คือการท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้และการท่องเที่ยวเพื่อการบำเพ็ญประโยชน์ คาดว่าจะสร้างประโยชน์ให้ทั้งชุมชนและกลุ่มเยาวชนที่เดินทางมาท่องเที่ยว โดยกลุ่มเยาวชนจะได้มีโอกาสเรียนรู้ถึงวิถีชีวิต และวัฒนธรรมที่มีความแตกต่างไปในแต่ละพื้นที่ และที่นอกเหนือไปกว่านั้น คือพวกเขาจะได้เรียนรู้ว่าความรู้ของตนเองสามารถช่วยชุมชนได้ ส่วนชุมชนเองก็เกิดความภูมิใจที่สามารถถ่ายทอดความรู้ของท้องถิ่น ที่สำคัญได้ผู้ช่วยงานในเรื่องการทำกิจกรรมอนุรักษ์ ทำให้เหนี่ยวน้อยลงแต่สร้างความภูมิใจได้มากขึ้นทั้งผู้ให้และผู้รับ การท่องเที่ยวรูปแบบนี้เน้นไปที่วัตถุประสงค์เพื่อการเรียนรู้และเพื่อการบำเพ็ญประโยชน์ จะช่วยให้ทรัพยากรธรรมชาติฟื้นฟูเร็วขึ้น ทำให้ได้ประโยชน์กันทั้งสองฝ่าย คือ ชุมชนและตัวนักท่องเที่ยวเอง

สรุปและอภิปรายผล

อ่าวปัตตานี เป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์สูงแห่งหนึ่งของประเทศไทย เป็นแหล่งอาหารและขยายพันธุ์สัตว์น้ำ มีอาณาเขตพื้นที่ครอบคลุม 3 อำเภอของจังหวัดปัตตานี พื้นที่บริเวณรอบอ่าวปัตตานีแห่งนี้มีประวัติศาสตร์ย้อนหลังยาวนานนับพันปี โดยเฉพาะประวัติศาสตร์ของปัตตานี พื้นที่บริเวณรอบอ่าวปัตตานี ในตำบลบานา ตำบลตันหยงลุโละ และตำบลบาราโหม อำเภอเมือง และหมู่บ้านดาโต๊ะ ตำบลแหลมโพธิ์ อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี เคยเป็นเมืองท่าที่เก่าแก่ ที่เคยมีผู้คนหลายเชื้อชาติและศาสนาได้เข้ามาทำการค้าจากตะวันออกกลาง อินเดีย จีน ญี่ปุ่นและยุโรป และมีป่าชายเลนที่มีความอุดมสมบูรณ์ และมีชายหาดที่สวยงาม ที่อยู่ห่างจากตัวเมืองปัตตานีไกลสุดเพียง 20 กิโลเมตร

ปัจจุบันสถานที่ดังกล่าวข้างต้น มีนักท่องเที่ยวในท้องถิ่นและพื้นที่ใกล้เคียงได้ไปท่องเที่ยวในสถานที่ดังกล่าวเป็นระยะ ๆ เนื่องจากเป็นเมืองเก่าของปัตตานี มีโบราณสถาน โบราณวัตถุ วัฒนธรรม ประเพณี และภูมิปัญญาท้องถิ่นในตำบลดังกล่าวมากมาย ดังนั้นสถานที่ โบราณสถานที่สำคัญและวัตถุโบราณในพื้นที่ ประกอบด้วย มัสยิดกรือเซะ มัสยิดเก่าแก่รุ่นแรก ๆ ของปัตตานี มีสุสานเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวอยู่ใกล้มัสยิดกรือเซะ และศาลาหลุมฝังศพเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวในทะเลอ่าวปัตตานี ในตำบลตันหยงลุโละ มีสุสานพญาอินทรีรา สุนัขของสามราชินี (ราชินี อียะ ราชินี ปูรู และราชินี อูง) มีวัดบ้านดีซึ่งเป็นวัดของศาสนาพุทธและชุมชนชาวพุทธที่มีความเป็นมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น มีร่องรอยกำแพงเมืองเก่า

ปัตตานีและวัดอุโบราณ พบมากในพื้นที่ตำบลบาราโหม มีสุสาน ร่องรอยของท่าเรือโบราณ วัดอุโบราณ เงินตราจำพวกเหรียญ เศษอิฐ เศษกระเบื้องและเครื่องลายครามที่พบอยู่เป็นจำนวนมากในพื้นที่ตำบล บานา มีภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านต่าง ๆ มากมายในพื้นที่ ได้แก่ ภูมิปัญญาด้านอาหารทั้งอาหาร โบราณและปัจจุบัน เช่น การปรุงอาหารพื้นบ้านและอาหารชาววัง ทั้งอาหารคาว หวาน ขนมต่าง ๆ ตลอดจนการต่อเรือกอกและที่เป็นเอกลักษณ์ของเรือประมงพื้นบ้านในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ที่อยู่ใน พื้นที่ตำบลบาราโหม มีการทำผลิตภัณฑ์จากกะลามะพร้าว เปลือกหอย ส่วนการทำนาเกลือ (หวาน) ซึ่งเป็นแหล่งนาเกลือแห่งสุดท้ายของภาคใต้ในตำบลบานา ส่วนศักยภาพทางด้านสิ่งแวดล้อมและวิถีชีวิตตาม วัฒนธรรมมุสลิม พบว่าในพื้นที่อ่าวปัตตานีมีทัศนียภาพที่เหมาะสมกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและ ธรรมชาติ ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพประมง มีการทำประมงโดยใช้การใช้เครื่องมือประมงที่ หลากหลายตามฤดูกาล และประเภทของสัตว์น้ำในทะเล มีการวางอวน วางลอบ วางไซ การวางซั้ง วาง เบ็ดลาว การตกเบ็ด การงมหอยกระเจก ปัจจุบันทะเลอ่าวปัตตานีเริ่มมีความอุดมสมบูรณ์ขึ้นมา หลังจากที่ อยู่ในสถานะเสื่อมโทรมมาหลายสิบปี ดังจะเห็นได้จากจำนวนสัตว์น้ำ จำนวนนกและจำนวนเรือประมงที่ เพิ่มขึ้น และในพื้นที่ตามบริเวณชายฝั่งของพื้นที่ตำบลเหล่านี้มีป่าชายเลนเชื่อมโยงระหว่างตำบลสู่ตำบล เช่น มีป่าชายเลนจากตำบลบานา ไปยังตำบลตันหยงลุโละ ตำบลบาราโหม ในเขตอำเภอเมือง ตำบลบางปู ตำบลยะหริ่งและตำบลแหลมโพธิ์ อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี โดยเฉพาะป่าชายเลนในเขตพื้นที่อำเภอ ยะหริ่งจัดเป็นป่าชายเลนขนาดใหญ่และอุดมสมบูรณ์แห่งหนึ่งในภาคใต้ ส่วนในเขตพื้นที่ของชุมชนตะโล๊ะ สะมิแล ตำบลแหลมโพธิ์เขตบริเวณทะเลด้านอ่าวไทยมีสภาพเป็นชายหาดแนวยาวหลายกิโลเมตรมี หาดทรายขาวสะอาดและเป็นสถานที่ชมแสงอาทิตย์เริ่มแรกยามเช้าของจังหวัดปัตตานีที่สวยงามมาก

ส่วนการสังเคราะห์องค์ความรู้จากผลงานวิจัยและนวัตกรรมที่มีความเกี่ยวข้องถ่ายทอดไปสู่ ชุมชนบริเวณอ่าวปัตตานี จังหวัดปัตตานี สามารถสรุปได้องค์ความรู้จากงานวิจัยในเรื่องการจัดการ ท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านบากันใหญ่ ตำบลเกาะสาหร่าย อำเภอเมือง จังหวัดสตูล การท่องเที่ยวชุมชนนั้น สามารถใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาศักยภาพของชุมชน ดิดาวุธทางปัญญาให้ชุมชนผ่านการเรียนรู้ อย่างเป็นระบบกระบวนการพัฒนาควรดำเนินอย่างค่อยเป็นค่อยไป การท่องเที่ยวชุมชนจึงเป็น กระบวนการสร้างทางเลือกในการจัดการพื้นที่ท่องเที่ยวที่คนในชุมชนร่วมกำหนดทิศทาง ปัจจัยแห่ง ความสำเร็จของการท่องเที่ยวชุมชนต้องประกอบกับคนในชุมชน ควรให้ความสำคัญกับการท่องเที่ยว ลักษณะฐานคิดที่ชุมชนเป็นเจ้าของทรัพยากรเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจากการท่องเที่ยวเนื่องจากใช้ ทรัพยากรการท่องเที่ยวที่เป็นต้นทุนจากชุมชน ดังนั้นควรพัฒนาศักยภาพ “คน” ในชุมชนให้ดำเนินงานได้ ทั้งความรู้ ความเข้าใจและความสามารถ เพื่อดำเนินการในกระบวนการอันเกิดประโยชน์แก่ชุมชนคือการ วางแผนวิเคราะห์และสรุปบทเรียนความสำเร็จหรือล้มเหลวในชุมชน ทั้งนี้สามารถต่อยอดสู่คนรุ่นหลังจึง ควรคำนึงถึงขีดความสามารถในการรองรับกิจกรรมการท่องเที่ยวต่อทรัพยากรในชุมชน โดยพัฒนา ศักยภาพชุมชนในด้านต่าง ๆ ชุมชนควรมีเป้าหมายในการจัดการที่สอดคล้องไปในทางเดียวกัน นอกจากนี้ แก่นนำของชุมชนมีความสำคัญที่จะนำชุมชนให้เกิดความเข้มแข็งผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมและเรียนรู้สู่ การพัฒนาอย่างยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2540). *โครงการศึกษาเพื่อจัดทำแผนแม่บทการพัฒนาการท่องเที่ยวของ ประเทศ รายงานฉบับสมบูรณ์สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาแห่งประเทศไทย*. กรุงเทพฯ:

- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2544). *ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับโฮมสเตย์*. กรุงเทพฯ: การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2545). *คู่มือแนวทางการจัดการที่พักสัมผัสวัฒนธรรมชนบท*. กรุงเทพฯ : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. กรุงเทพฯ: การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- ชัยรัตน์ จุสปาโล (2553). การท่องเที่ยวเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่าชายเลนบ้านคลองลิ้น อำเภอลำแพ และการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านบ่อเจ็ดลูก อำเภอละกู จังหวัดสตูล. (ทุนวิจัย สกว.)
- ชัยรัตน์ จุสปาโล (2554) การตลาดเชิงสร้างสรรค์สู่การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านบากันใหญ่ ตำบลเกาะสาหร่าย จังหวัดสตูล (ทุนวิจัย มหาวิทยาลัยหาดใหญ่)
- ชัยรัตน์ จุสปาโล (2554) การพัฒนาการตลาดอิเล็กทรอนิกส์เพื่อรองรับการท่องเที่ยวของชุมชนบ้านบากันใหญ่ ต.เกาะสาหร่าย จ.สตูล (ทุนวิจัย มหาวิทยาลัยหาดใหญ่)
- ชัยรัตน์ จุสปาโล (2556) การพัฒนารูปแบบการจัดการทรัพยากรประมงชายฝั่งเพื่อการพึ่งตนเองของชาวประมงพื้นบ้านใน ต.เกาะสาหร่าย อ.เมือง จ.สตูล (ทุนวิจัย สกว.)
- นิภาพร หนูอักษร. (2548). *ความคิดเห็นของนักท่องเที่ยวชาวไทยที่เดินทางไปท่องเที่ยวจังหวัดภูเก็ต*. ปรินญาณินพนธ์. วท.ม. (การจัดการนันทนาการ). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ฉบับอัดสำเนา.
- บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา. (2548). *การพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน*. กรุงเทพฯ: เพรส แอนด์ดีไซน์.
- ปรัชญากรณ์ ไชยคช (2552) *การศึกษาและพัฒนางานจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนภาคใต้* (ทุนวิจัย สกว.)
- ปรัชญากรณ์ ไชยคช (2554) รูปแบบการท่องเที่ยวชนบท กรณีศึกษาพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบ *International Journal of Management & Information Systems – Second Quarter 2012 Volume 16, Number 2*
- ปรัชญากรณ์ ไชยคช (2556) *การพัฒนาศักยภาพเพื่อนำไปสู่มาตรฐานการท่องเที่ยวโดยชุมชนในจังหวัดยะลา ปัตตานี และนราธิวาส แผนงานวิจัยแนวทางการพัฒนามาตรฐานที่เหมาะสมกับการท่องเที่ยวโดยชุมชนใน 5 จังหวัดชายแดนภาคใต้สู่อาเซียน* (ทุนวิจัย วช.)
- มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี. (2550). *ทรัพยากรการท่องเที่ยว*. สืบค้นเมื่อ 15 มกราคม 2551, จาก http://dit.dru.ac.th/home/023/travel_resource/index.html
- สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติไทย. (2540) . *การดำเนินงานเพื่อกำหนดนโยบายการท่องเที่ยวเพื่อรักษาระบบนิเวศ รายงานผลการดำเนินการเสนอต่อการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติไทย.
- สุจิตราภรณ์ จุสปาโล และคณะ (2553) *รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในพื้นที่เกาะสาหร่าย จังหวัดสตูล* (ทุนวิจัย สกว.)
- สุจิตราภรณ์ จุสปาโล และคณะ (2554) *การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและแผนการตลาดของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนบากันเคย ตำบลตันหยงโป จังหวัดสตูล* (ทุนวิจัย สกว.)
- Cooper et, al. (1994). *Tourism Principle and Practice*. London: Clays,st Ives plc.

